Prof. dr hab. Katarzyna Kwapisz-Osadnik
Instytut Językoznawstwa
Uniwersytet Śląski

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr. **Sebastiana Scarpela** pt.

« I valori aspettavi e temporali del trapassato prossimo nell'italiano scritto e parlato»

[Wartości aspektowe i czasowe *trapassato prossimo* we włoskim pisanym i mówionym]

Tematem przedłożonej mi do recenzji rozprawy doktorskiej Pana mgr. Sebastiana Scarpela jest włoski czas *trapassato prossimo*. Z dużym zaciekawieniem przyjęłam zaproszenie do recenzowania pracy, gdyż problematyka podjęta przez mgr. Scarpela bardzo mnie interesuje - jakiś czas temu kategoria czasownika i wszystkie związane z nią podkategorie, zwłaszcza czasu i aspektu, stanowiły i dla mnie nie lada wyzwanie, stając się jednocześnie źródłem naukowego rozwoju i umocnieniem wiary we własne możliwości i umiejętności badawcze. Nikt nie zna podjętego w rozprawie zagadnienia lepiej niż jej autor, pan mgr Sebastian Scarpel oraz promotor, pani profesor Małgorzata Nowakowska, dlatego postaram się dogłębnie prześledzić proponowaną koncepcję opisu funkcjonowania włoskiego czasu gramatycznego *trapassato prossimo* w wyróżnionych trzech narracjach, tj. w narracji pisemnej głównej i narracji pisemnej retrospektywnej (w analepsie) oraz w narracji mówionej.

Praca liczy 218 stron, oprócz wstępu, zakończenia oraz bibliografii (10 stron) obejmuje 5 rozdziałów. Pierwszy rozdział poświęcony jest zagadnieniom czasu i aspektu omówionym pod kątem metodologii przyjętej w rozprawie. Rozdział drugi zawiera tradycyjny opis funkcjonowania czasu *trapassato prossimo* najpierw w oparciu o podręczniki do nauki języka włoskiego dla cudzoziemców oraz wybrane gramatyki języka włoskiego, a następnie prezentuje koncepcję D. Apothéloza, który wyróżnia dwie charakterystyki aspektowe *trapassato prossimo*, tj. rezultatywność i zdarzeniowość. W rozdziałach trzecim i czwartym Autor proponuje analizę korpusu tekstów pisemnych, w których *trapassato prossimo* stanowi część narracji głównej (rozdział trzeci) lub narracji retrospektywnej, tj. analepsy (rozdział czwarty). W rozdziale piątym zostaje przeprowadzona analiza użycia *trapassato prossimo* w narracji ustnej. Analizując bibliografię moją uwagę zwrócił brak źródeł internetowych (oprócz korpusów języka mówionego)

oraz streszczeń. Sądzę, że zarówno powołanie się na teksty naukowe w wersji elektronicznej, jak i umieszczenie streszczeń na końcu pracy stanowiłoby wartościowe uzupełnienie proponowanych badań.

Wstępne zapoznanie się z zawartością rozprawy (spis treści oraz część wprowadzająca) pozwala wysunąć następujące wnioski ogólne:

1. układ pracy jest przemyślany i konsekwentny. Główne tezy zostały jasno sformułowane, a korpusy samodzielnie i prawidłowo skonstruowane na podstawie 34 powieści napisanych w języku włoskim lub tłumaczonych na język włoski w XXI wieku, jeśli chodzi o korpus pisemny, i na podstawie 3 korpusów języka mówionego online, jeśli chodzi o korpus mówiony. Zestawienie użyć przemyślanych w przypadku narracji pisemnej i spontanicznych w przypadku narracji mówionej to ciekawy punkt wyjścia dla weryfikacji wysuniętych przez Autora tez.
2. cel badań jest wyraźnie naświetlony: na podstawie przyjętych, ale niewystarczających definicji *trapassato prossimo*, które powtarzają się w podręcznikach do nauki języka włoskiego dla cudzoziemców i we włoskich gramatykach (doświadczenie dydaktyczne Doktoranta), Autor proponuje semantyczny opis tego czasu w oparciu o koncepcje D. Apothéloza, B. Combette'a i M. Nowakowskiej, który weryfikuje poprzez wyjaśnienie użyć *trapassato prossimo* na poziomie tekstu i dyskursu.
3. rozprawa wpisuje się w badania typowo językoznawcze, co z całą pewnością podnosi jej wartość. Przedmiotem badań są kategorie gramatyczne języka, zaś celem ich semantyczny opis, gwarantujący zrozumienie użyć w tekście i w dyskursie. Takie metodologiczne osadzenie badań jest dowodem umiejętności wytyczania granic przestrzeni badawczej w obrębie dyscypliny naukowej, w konsekwencji umożliwia utrzymanie kontroli nad wywodem, a tym samym spójność prowadzonych rozważań. Do tej kwestii wrócę jeszcze pod koniec recenzji.

Przejdę teraz do szczegółowych uwag i obserwacji, które nasunęły się w trakcie uważnej lektury rozprawy.

Uwaga 1: ujęcie kategorii aspektu i czasu w części teoretycznej

Zarówno kategorię czasu, jak i kategorię aspektu można rozpatrywać na wielu poziomach: poznawczym, semantycznym (leksykalnym), gramatycznym, składniowym, zleksykalizowanym, dyskursywnym. Trzeba również odróżnić zjawiska temporalności i aspektowości od kategorii czasu i aspektu - te pierwsze odnoszą się do sytuacji zawartej w wypowiedzi i do samej wypowiedzi, tzn.

jak sytuację postrzega mówiący i jak ją sytuuje w czasie, zaś kategorie czasu i aspektu odnoszą się do systemu języka. Poza tym, wyrażanie aspektu i czasu ma wiele wykładników i z całą pewnością kategorie te są ze sobą powiązane, zwłaszcza jeśli chodzi o formy czasowe czasowników. Opracowując część teoretyczną, oczywiste jest, że Autor musiał dokonać pewnych wyborów, co zresztą jasno precyzuje na stronie 11 (« Saranno esaminati i concetti di temporalità, aspetto grammaticale e aspetto lessicale ») i wyjaśnia względami zastosowanej do analizy metodologii. Odniosłam jednak wrażenie « selekcji na miarę », tzn. pod metodologię, a nie jako porządkujące wprowadzenie w tematykę aspektowości i temporalności, której jednym z językowych przejawów są czasy gramatyczne.

Uwaga 2: dobór źródeł dla prezentacji tradycyjnych definicji *trapassato prossimo*

Zestawienie definicji *trapassato prossimo* pochodzących z pięciu podręczników, z jednej gramatyki języka włoskiego pod redakcją L. Renziego, a na końcu z prac naukowych Denisa Apothéloza z lat 2017 i 2021 to nieco ryzykowny krok, który domaga się głębszego uzasadnienia niż powoływanie się na doświadczenie dydaktyczne Doktoranta i problemy związane z uczeniem *trapassato prossimo*. « Grande grammatica italiana di consultazione » pod redakcją Lorenzo Renziego stanowi niekwestionowany punkt odniesienia w kwestiach gramatyki języka włoskiego, jednak można by przecież wskazać jeszcze kilka innych, np. artykuły redagowane przez członków Accademia della Crusca (online) albo « Grammatica italiana essenziale ragionata » Cristiany De Santis i Michele Prandiego (2020). Prace D. Apothéloza wpisują się w par excellence językoznawcze badania nad wyrażaniem aspektu i rezultatywności za pomocą odpowiednich czasów gramatycznych oraz nad charakterystyką aspektową w analepsie.

Uwaga 3: kryteria klasyfikacji występowania *trapassato prossimo* w narracji głównej, w analepsie oraz w przykładach języka mówionego

Rozdział poświęcony występowaniu *trapassato prossimo* w narracji głównej został podzielony na następujące podrozdziały: L'uso in sequenze descrittive (3.1.), Il trapassato prossimo nelle subordinate inverse (3.2.), Il trapassato prossimo esplicativo (3.3.), Il discorso indiretto libero (3.4.), Situazioni secondarie concomitanti (3.5.), Il commento del discorso diretto (3.6.), Il trapassato prossimo esperienziale (3.7.), Il trapassato prossimo di rottura (3.8.), Possiamo parlare di interpretazione aoristi del trapassato prossimo? (3.9.) oraz Il trapassato prossimo nel periodo ipotetico (3.10.). Nie do końca jest dla mnie jasny klucz proponowanego opisu - z jednej strony

mamy do czynienia z kryterium funkcjonalnym, realizującym się w wyróżnionych użyciach trapassato (trapassato descrittivo, esplicativo, esperienziale, di rottura, aoristico), z drugiej strony podział odsyła do struktur, w których jest używany (discorso indiretto libero, discorso diretto, periodo ipotetico, situazioni secondarie concomitanti), czyli rozróżnienie użyć *trapassato prossimo* nawiązuje do kryterium typu tekstu. Poza tym zapowiadanym punktem wyjścia są dwie wartości semantyczne, na których bazują użycia *trapasato prossimo*, tj. rezultatywność i zdarzeniowość. Rzecz jasna, wszystkie wymienione wyżej parametry współwystępują w proponowanych analizach, jednak sądzę, że przyjęcie jednorodnego kryterium, np. typ tekstu, funkcja, wartość semantyczna, pozwoliłoby usystematyzować zakresy funkcjonowania *trapassato prossimo* i w konsekwencji zbudować zhierarchizowany system wartości i użyć badanego czasu.

Podobne wątpliwości zrodziły się podczas lektury kolejnego rozdziału, w którym Autor bada występowanie *trapassato prossimo* w narracji analeptycznej - dostrzegłam trzy kryteria klasyfikacyjne. Pierwsze kryterium to czas dominujący w narracji głównej, drugie kryterium opiera się na typach analepsy, zaś podstawą trzeciego kryterium są funkcje *trapassato prossimo* wyodrębnione podczas analizy narracji analeptycznej. Sądzę, że prezentacja zyskałaby na klarowności, gdyby Autor zdecydował się na jedno kryterium, np. funkcjonalne, traktując pozostałe parametry, takie jak typ analepsy, typ konstrukcji składniowej i czas w narracji głównej, jako wskaźniki warunków, w których jest realizowana dana funkcja *trapassato prossimo*. W konsekwencji, podrozdziały 4.1.4. (Il trapassato prossimo nelle analisi concentriche) i 4.1.5. (Il trapassato prossimo nelle analisi iterative) można by włączyć w rozdziały, w których *passato remoto* w przypadku analepsy koncentrycznej i *passato prossimo* w przypadku analepsy iteratywnej są czasami wiodącymi w narracji głównej.

Część poświęcona występowaniu *trapassato prossimo* w korpusach języka mówionego wydaje się najbardziej opisowo spójna, gdyż Autorowi udaje się w największym stopniu zachować rygor funkcjonalnego rozróżnienia użyć *trapassato prossimo*. Jednak obok funkcji dezaktualizującej, neutralizującej (w tym hipotetycznej), komentującej, funkcji « wprowadzacza » perspektywy interlokutora, « wprowadzacza » innej narracji, np. anegdoty i funkcji « przerywacza » głównego wątku, Autor kontynuuje rozważania w oparciu o analepsę właściwą i niewłaściwą, czyli typ narracji, wyodrębniając dla tych użyć *trapassato prossimo* funkcję « wprowadzacza » innej narracji, która w przypadku analepsy właściwej pozostaje retrospektywna, zaś w analepsie niewłaściwej należy do narracji głównej.

Uwaga 4 : Kwestia organizacji kryteriów wyodrębniania i omawiania poszczególnych użyć *trapassato prossimo*

Uwaga czwarta wynika z poprzedniej, nawiązuje bowiem do sposobu uchwycenia badanego zagadnienia w sposób nie tylko językoznawczo najbardziej szeroki i precyzyjny, ale też zorganizowany. Jak wspomniałam wcześniej, ilość parametrów należących do różnych poziomów analizy językoznawczej może wprowadzić badacza w pewne zapętlenie, jeśli nie zostaną odpowiednio zhierachizowane. Podążanie równoległymi ścieżkami weryfikującymi cechy semantyczne i użycia *trapassato prossimo* w zależności od typu narracji jest możliwe, a nawet nieuniknione, tylko szkoda, że w konkluzjach Autor nie podjął próby ich schematycznego ujęcia, np. w tabeli, która ukazałaby zależności i współwystępowania *trapassato prossimo* ze względu na typ narracji (narracja główna, analepsa, dialog) i/lub typu konstrukcji składniowych (np. mowa pozornie zależna, niezależna, zdania warunkowe) w której się pojawia. Ponadto sądzę, że w wyniku tak rygorystycznego i wnikliwego podejścia do zagadnienia Autor nie wystrzegł się typologicznego pomnożenia, choć niektóre z wyróżnionych użyć *trapassato prossimo* dałoby się sprowadzić do tej samej funkcji bez względu na typ narracji, co zresztą sam sygnalizuje na stronach rozprawy, dokonując porównań proponowanych użyć (str. 188, 197). Można więc mieć wątpliwości, czy konieczne jest na przykład rozróżnienie między funkcją komentarza a funkcją wyjaśniającą, albo między funkcją dezaktualizacyjną a funkcjami « wprowadzacza » perspektywy interlokutora, « wprowadzacza » innej narracji czy « przerywacza » głównego wątku, skoro wszystkie mają charakter dezaktualizujący w stosunku do głównego wątku narracji.

Poczynione powyżej uwagi absolutnie nie mają wpływu na moją pozytywną ocenę rozprawy, wręcz przeciwnie - uważam, że praca naukowa, która nie pobudza do dyskusji, jest badawczo mało atrakcyjna.

Dyskusja

Rozprawa doktorska pana mgr. Sebastiana Scarpela stanowi przykład pracy skłaniającej do refleksji i zachęcającej do wymiany poglądów, w tym konkretnym przypadku na temat funkcjonowania włoskiego czasu *trapassato prossimo*. Sądzę, że istotne znaczenie ma zwrócenie uwagi na charakter temporalny aktualizujący/dezaktualizujący sytuacji wyrażonej wokół czasownika w *trapassato prossimo.* Charakter aktualizujący ma z kolei za podstawę wartość rezultatywną badanego czasu. Jeśli chodzi o parametr aspektowy, w przypadku *trapassato prossimo* mamy do czynienia z sytuacją

skonceptualizowaną jako ukończoną (zdarzeniową) bez względu na fakt, czy jest jednocześnie skonceptualizowana jako rezultatywna, iteratywna, uprzednia czy wyobrażona. Pojęcie *konceptualizacja* pojawiło się wyżej nieprzypadkowo - wprowadził je do językoznawstwa Ronald Langacker, upatrując w tym terminie sens obrazowania w języku, które zdefiniował jako sposób ujmowania postrzeganej sceny na różne sposoby, tj. za pomocą konwencjonalnych środków leksykalnych i gramatycznych, które mówiący wybiera pod wpływem różnych czynników w celu skonstruowania swojej wypowiedzi. Jako że moje badania czasów i trybów wpisywały się metodologicznie w językoznawstwo kognitywne, którego jednym z głównych przedstawicieli jest R. Langacker, dorzucam ten kognitywny komentarz do semantycznych badań mgr. Scarpela, osadzonych w szeroko pojętej analizie tekstu i dyskursu. Zresztą sam Autor w rozprawie nawiązuje kilkukrotnie do kognitywnej perspektywy badawczej, np. na str. 70 zwraca uwagę na aspekt doświadczeniowy, determinujący przetwarzanie danych przez mózg (« è lecito pensare che in un contesto come quello descrittivo, i nostri sensi avvertano lo sparo e solo dopo il cervello elabori l'informazione permettendoci di capire cos'è successo »); na str. 178 Autor pisze o roli percepcji, czyli w konsekwencji obrazowania, w dokonaniu wyboru czasu przez mówiącego (« Anche in questo caso è lecito ipotizzare che la scelta del tempo verbale sia in qualche modo legatq a come il locutorepercepisce l'attualità dell'evento in questione »), zaś na str. 213 czytamy o interpretacji prototypowej *trapassato prossimo* (« L'interpretazione prototipi del trapassato prossimo [quella risultati, che è alla base di molti degli usi rilevanti sia nel testo scritto che parlato »).

Z perspektywy badań kognitywnych każdy wybór czasu gramatycznego w narracji odzwierciedla mentalną zdolność do przemieszczania się w czasie oraz rolę, jaką mówiący przybiera w stosunku do sytuacji, o której mówi. Myślę tutaj o roli uczestnika sytuacji, obserwatora, który przygląda się sytuacji w czasie, w którym ją sytuuje oraz o roli narratora, tj. osoby, która relacjonuje sytuację, w którą nie jest zaangażowana, ani jako uczestnik ani jako obserwator. Ponadto w perspektywie kognitywnej wybór czasu gramatycznego zawsze jest poznawczo-semantycznie umotywowany, stąd użycie innego czasu w tym samym kotekście i kontekście jest konsekwencją innej konceptualizacji (innego obrazowania), a zatem dopuszcza inną interpretację sytuacji zawartej w wypowiedzi. Mgr Scarpel umiejętnie wyprowadza ten sam wniosek na podstawie przypisania określonej wartości czasowej i aspektowej, które zostają uwypuklone w danym użyciu czasu *trapassato prossimo* i pozornie konkurencyjnych czasach w tej samej narracji lub tej samej konstrukcji składniowej.

Można by jeszcze drobiazgowo dyskutować nad propozycjami analiz konkretnych przykładów, ale nie o to w istocie chodzi. Każdy badacz ma przecież odrębną wizję, własny styl i różne cele

prowadzenia badań. Żadna analiza nie jest też na tyle wyczerpująca, żeby być bezdyskusyjnie przyjętą. Jeśli jednak mówimy o stylu, pozwolę sobie na dygresję. Otóż, w pracy dominuje pierwsza osoba liczby pojedynczej, co nie narusza spójności wywodu ani nie wpływa na jakość badań, jednak kiedy sama byłam na początku drogi naukowej, moi mentorzy nauczyli mnie, że język rozpraw naukowych opiera się na pewnych zasadach, które wyróżniają ten typ pracy pisemnej od innych tekstów. Z recenzenckiego obowiązku zaznaczyłam w tekście rozprawy dostrzeżone przez mnie usterki językowe i stylistyczne - tekst chętnie udostępnię Doktorantowi, aby mógł dopracować warstwę redakcyjną w przypadku ewentualnej publikacji. Gwoli ścisłości dodam, że praca napisana jest świetną « włoszczyzną », co oczywiście nie powinno dziwić, zważywszy na pochodzenie Autora rozprawy.

Ocena rozprawy

Rozprawa doktorska pana mgr. Sebastiana Scarpela, dotycząca włoskiego czasu *trapassato prossimo,* wnosi cenny wkład w rozwój italianistycznych badań z zakresu językoznawstwa. Mgr Scarpel wykazał się dogłębną i wszechstronną znajomością badanej problematyki, zaś jasno sprecyzowany cel, dociekliwość wywodu, jak i bogaty, prawidłowo wyselekcjonowany materiał badawczy świadczą o Jego samodzielności i dojrzałości naukowej. Zajęcie się problematyką aspektu i czasu wyrażanych w formach czasowników wymaga od młodego badacza nie tylko wiedzy, zainteresowania, pasji, ale też ostrości spojrzenia, wytrwałości i uczciwości - to przecież jedno z najbadziej kompleksowych i trudnych do opisu zjawisk językowych. Mgr Scarpel udowodnił, że wszystkie te cechy posiada, a dysertacja przedłożona do recenzji spełnia z naddatkiem wszystkie warunki określone w art. 13.1. ustawy z dnia 14 marca 2003 r. « o tytule naukowym i stopniach naukowych oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki » i dlatego wnioskuję o dopuszczenie jej Autora do dalszych czynności przewodu doktorskiego.

Katarzyna Wojcik-Oracki

Katowice, 31 lipca 2022.